

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1963.3.04>

EESTI RAADIO TÖÖST NÕUKOGUDE TAGALAS 1941.—1944. a.

S. PURGE

Pärast 1940. aasta Juunipööret muutus raadio Eesti töörahva käes mõjusaks teguriks nõukogude korra ja sotsialismi ülesehitamisel Eestis. Raadiosaadete eesmärgiks oli rahva ideoloogiline kasvatamine sotsialismi vaimus, nõukogude patriotismi ja proletarise internatsionalismi süvendamine, sotsialismi ehitamise ülesannete selgitamine ning rahva mobiliseerimine nende täitmiseks. Fašistliku Saksamaa reetlik kallaletung Nõukogude Liidule ning Suure Isamaasõja puhkemine katkestasid eesti rahva rahuliku sotsialistliku ülesehitustöö. Kogu elu tuli ümber korraldada vastavalt sõjaaja nõuetele. Rahuaegsed teemad Nõukogude Eesti raadio saadetes asendusid nüüd uutega. Esiplaanile tõusid saated, mille eesmärgiks oli rahva kõigi jõudude mobiliseerimine võitlusele ähvardava vaenlase vastu.

Nõukogude Eesti raadio Tallinna saatejaam jätkas tööd isegi siis, kui lahingud juba linna serval käisid.

Tallinna langemise eel evakueerusid 27. augustil 1941 viimaste hulgas Nõukogude Liidu tagalasse ka meie raadiotöötajad eesotsas Eesti NSV Raadiokomitee esimehe asetäitja P. Uusmaniga. Siit jätkasid nad saateid üsna peagi — Leningradist juba 10. septembrist, Moskvast 18. septembrist alates¹ —, aidates sepistada võitu üldrahvalikus Suures Isamaasõjas.

Kahjuks peab aga märkima, et eesti raadio ajalugu on meil veel väga piiratud uuritud. Tema tööd Suure Isamaasõja päevil on mõne lausega puudutanud B. Tamm oma raamatus «Eesti rahva võitlustest Suures Isamaasõjas»². Põhjalikuma ülevaate Moskva ja Leningradi raadio eesti saadete toimetuste tööst Suure Isamaasõja ajal annab S. Palu diplomitöö.³ Kuna aga viimasel oli võimalik kasutada ainult Eesti NSV Raadio- ja Televisioonikomitee arhiivis leiduvaid materjale — peamiselt saatepäevikuid ja -tekste —, on see uurimus jäänud küllaltki ühekülgses. Ta ei kajasta vähimalgi määral Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee tegevust raadiotöö korraldamisel ja suunamisel, samuti on organisatsioonilisi küsimusi käsitletud vaid möödaminnes. S. Palu teeneks aga jääb, et ta arhiivimaterjale ja isiklikke mälestusi⁴ kasutades on püüdnud esimesena anda ülevaatliku käsitluse Suure Isamaasõja aegsetest eestikeelsetest raadiosaadetest.

Käesolevas artiklis võetakse vaatluse alla eestikeelsete raadiosaadete organiseerimine Nõukogude tagalal, iseloomustatakse sõja eri etappidel kasutusel olnud saatevorme ja -materjale ning antakse hinnang sellele, kuidas Moskva ja Leningradi raadio eesti saadete toimetused täitsid partei Keskkomitee poolt nende ette seatud ülesandeid.

¹ ЕКРА (= Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv), f. 1 (EKP Keskkomitee), nim. 1, s.-ü. 490, l. 25.

² Tallinn, 1959. lk. 82 ja 83.

³ S. Palu, Nõukogude Eesti raadio Suure Isamaasõja ajal. Diplomitöö, kaitstud Tartu Riiklikus Ülikoolis 1958. a.

⁴ S. Palu (tol ajal Krunt) töötas Leningradi raadio eesti toimetuses 1944. aastal.

Artikli kirjutamisel on kasutatud peamiselt Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiivis ja Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklikus Keskarhiivis (ORRKA) leiduvaid dokumente, samuti eestikeelsete raadiosaadete toleaegete toimetuste vastutavate töötajate O. Lauristini, H. Habermani, Ed. Pälli, V. Reimani, Voldemar Tellingu ja P. Uusmani suulisi mälestusi.

*

Hinnates algusest peale kõrgelt raadio kui kõige laiemal mõjupiirkonnaga ja operatiivsema informatsiooni- ning agitatsioonirelva tähtsust, asus Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee kohe pärast Nõukogude tagalasse evakueerumist tegema ettevalmistusi siit eestikeelsete saadete alustamiseks. ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu valitsuse otsusel loodigi Üleliidulise Raadiokomitee juurde Baltimaade osakond, kuhu leedu ja läti raadiotoimetuste kõrval kuulus ka eesti oma.⁵ Nagu juba eespool märkisime, anti esimene eestikeelne saade Leningradist eetrisse 10. septembril 1941, s. o. kaks nädalat pärast Tallinnast evakueerumist, ja Moskvast — 18. septembril. Moskvast toimus algul kaks saadet päevas kestusega kokku 34 minutit, Leningradist aga kolm, kestusega üks tund.

Eestikeelsete saadete vastutavate toimetajatena töötasid Leningradis V. Reiman (sept. 1941 — apr. 1942), H. Haberman (apr. 1942 — aug. 1943), M. Laosson (aug. 1943 — mai 1944), P. Uusman (mai — okt. 1944) ja O. Samma (okt. — nov. 1944), Moskvast — O. Lauristin (sept. — okt. 1941), J. Semper (jaan. — veebr. 1942), Ed. Päll (veebr. 1942 — märts 1943), Voldemar Telling (märts 1943 — veebr. 1944), P. Uusman (veebr. — mai 1944) ja L. Tuiman (mai 1944), Kuibõševis — O. Lauristin (okt. 1941 — veebr. 1942).⁶

Suure Isamaasõja päevil Nõukogude tagalast toimunud eestikeelsed raadiosaated olid määratud kuulamiseks peamiselt okupeeritud Eestis. See määraski nende ülesanded ja sisu sõja päevil. Ja need olid: kiire ja objektiivne sõjasündmuste valgustamine, operatiivse, faktilisele materjalile põhineva vastulöögi andmine fašistlikule laimu- ja valepropagandale okupeeritud Eestis, fašistlike kampaaniate olemuse paljastamine, ülevaadete andmine rahvusvahelisest olukorrast, informatsioon Nõukogude tagalasse evakueerunud eestlaste, EK(b)P Keskkomitee ja Eesti NSV valitsuse tegevusest, hiljem ka ülevaadet Punaarmee eesti rahvuslike väeosade võitlejate elust ja lahingutest fašistlike okupantide vastu.

EK(b)P Keskkomitee juhtimisel toimunud raadiosaadete eesmärgiks oli kutsuda rahvast üles ennastalgavale ja halastamatule võitlusele okupantide ja nende käsilaste vastu, tõmmata teda okupeeritud Eestis kaasa sellesse võitlusse, julgustada nõukogude korra poolehoidjaid, tekitada kõhklejates ja ükskõiksetes elementides meeleolu murrang fašismi vastu, süvendada see fašismivastaseks vihaks ja viha tegudeks.⁷

Kuidas siis meie raadiotoimetused nende ülesannetega hakkama said?

Erakordselt rasketes tingimustes tuli töötada Leningradi Oblasti Raadiokomiteel ja tema osana ka eesti saadete toimetusel. Blokeeritud linn oli vaenlase pideva tule all. Tuli töötada kütmata ruumides, sageli küünlavalgel, kuna ei jätkunud elektrit, nälgiti.⁸ Vaatamata kõigele sellele jätkus Leningradi raadio ja tema eesti toimetuse töö ka blokaadi päevil. Olukord kujunes eriti raskeks 1942. aasta algul, kui raskesti haigestusid toimetuse töötajad Paul ja Elvine Uusman. Kogu töö lasus nüüd vaid kahe inimese — vastutava toimetaja V. Reimani ja masinakirjutaja E. Allasilla õlgadel, kes, selleks et kahanevat jõudu säästa, asusid elama toimetuse ruumidesse. Ebainimlikult rasketele

⁵ Voldemar Tellingult saadud andmetel.

⁶ Toimetajate sellise sagedase vahetumise põhjuseks oli nende määramine teiste vastutavatele töökohtadele.

⁷ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 269, l. 22.

⁸ Raadiokomitee töötajad said 1941. aasta lõpul ja 1942. algul päevas vaid 125 g leiba ja taldrikutäie suppi inimese kohta. — V. Reimaniilt saadud andmetel.

töötingimustele vaatamata toimusid saated korrapäraselt, täpselt ettenähtud aegadel; mitte ühtki neist ei jäetud vahele.⁹

Küllaltki keerukates tingimustes tuli 1941. aasta lõpul ja 1942. algul töötada ka Moskva raadio eesti saadete toimetusel. Rinde lähenemisel Moskvale evakueerus Üleliiduline Raadiokomitee ja koos temaga ka eesti saadete toimetus 16. oktoobril 1941 Kuibõševi, kust oktoobri lõpul uuesti regulaarseid eestikeelseid saateid alustati.

Sõjalise olukorra paranemisega Moskva all hakati siit 1942. aasta algul uuesti raadiosaateid andma. Eestikeelseid saateid toimetas siin J. Semper.¹⁰ Kõrvuti nendega toimusid saated ka Kuibõševist, kuni siia evakueerunud raadiotöötajad 1942. aasta veebruari keskpaiku Moskvasse tagasi pöördusid.¹¹

1941. aasta lõppu ja 1942. algust võib pidada eesti saadete toimetuste töö organiseerimise ajajärguks, mil hakkas välja kujunema töökorraldus ja saatevormid. Ei töötamine blokeeritud Leningradi rasketes tingimustes ega kolimine Moskvast Kuibõševi ei soodustanud saadete kvaliteeti. Suureks raskuseks oli seegi, et enamikule eesti saadete toimetuste töötajatest oli raadiotöö täiesti uudseks alaks, mida alles töö käigus tundma õpiti. Kuid kõigele sellele vaatamata suutis Üleliidulise Raadiokomitee eesti saadete toimetus just Kuibõševi päevil oma saatekava mitmekesisemaks muuta. Tuginedes faktidele, mis olid saadud fašistlikest raadiosaadetest okupeeritud Eestist, valmisid esimesed okupatsioonirežiimi paljastavad originaalsaated. Samuti rikastati raadiosaateid mälestustega kaitselahingutest Eestis ja Tallinna kaitsmisest. Kuibõševist hakati eetrisse andma isegi kuuldemänge, milles olid kaastegevad näitlejad P. Pinna, A. Lauter, L. Rajala, K. Toom ja pianist T. Koha. Väga lõõvaks kujunes saade, milles fašistliku raadio poolt Nõukogude tagalas hukkunuks kuulutatud P. Pinna ja A. Lauter esinesid mikrofoni ees sellekohase paroodiaga.¹²

1941. aasta lõpul ja 1942. algul Moskvast, Kuibõševist ja Leningradist eetrisse antud saadetes kuulus valdav koht Nõukogude Informatsioonibüroo teadetele ning TASS-i ja Nõukogude keskajakirjanduse materjalidele.

Kuna kaastöölise ja kirjasaatjate võrk polnud veel välja kujunenud, kasutati sel perioodil algupäraselt saatematerjali vähe. Enamik neist moodustasid üleskutsed mitmesugustele rahvakihtidele okupeeritud Eestis, nagu töölistele, talupoegadele, intelligent-sile, noortele jne. Kuibõševist ja Leningradist eetrisse antud algupärasest saadetes paljastati mitmesuguste fašistlike ürituste tõelist eesmärki ning õhutati rahvast okupeeritud Eestis tegutsema okupantide ja nende poolt üritatavate kampaaniate vastu.

24. oktoobril 1941 näiteks avaldas Leningradi raadio P. Uusmani artikli «Fašistid rõõvivad eesti rahvast», mis oli vastuseks 19. oktoobril Eestis fašistide poolt alustatud «ühisabi» kampaaniale. P. Uusman analüüsis oma artiklis selle kampaania olemust ja näitas, et tema tegelikuks eesmärgiks oli mitte okupatsiooni läbi viletsusse sattunud eestlaste abistamine, vaid eesti rahva riisumine Saksa armee varustamiseks soojade riidetega. Artikkel lõppes üleskutsega mitte toetada fašiste ja anda soojad rõivastused emed partisaanidele.¹³

15. novembril 1941 esines Tallinna raadios nn. Eesti omavalitsuse juht Hjalmar Mäe, kes kurtis raske olukorra üle ja püüdis vastutuse okupatsiooni läbi põhjustatud rahva kannatuste ja viletsuse eest veeretada nõukogude võimule. Vastuseks sellele avaldas Leningradi raadio eesti saadete toimetus H. Habermani artikli «Reetur Mäe hädakisa», milles paljastati eesti rahva viletsuse tegelikke põhjusi — fašistliku Saksamaa poolt alustatud sõda ning okupatsioonivõimude tegevust ajutiselt okupeeritud Nõukogude Eestis. Artikkel lõppes üleskutsega: «Eesti rahvas! Tõuse kui üks mees üles ennastsalgavale, halastamatule võitlusele saksa fašistliku okupatsiooni vastu! Hävitame

⁹ P. Usmanilt ja V. Reimanilt saadud andmetel.

¹⁰ O. Lauristinilt saadud andmetel.

¹¹ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 490, l. 25.

¹² O. Lauristinilt saadud andmetel.

¹³ ORRKA, f. R-1590 (Eesti NSV Raadio- ja Televisioonikomitee), nim. 1, s.-ü. 4a, l. 268—270.

viimase kui ühe saksa okupandi Eestis! Eesti peab saama ja saab jälle vabaks. Ainult siis on võimalik Eestis likvideerida viletsust, nälga ja tööpuudust.»¹⁴

1941. aasta novembris saatis Leningradi raadio eestrisse EK(b)P Keskkomitee sekretäri N. Karotamme sõnavõttud «Eesti fašistid asusid saksastama eesti kooli» (11. XI)¹⁵ ja «Kuidas näeb välja nn. «uus kord» fašistide poolt okupeeritud Eestis» (26. XI)¹⁶ ning Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja O. Sepre kirjutise «Hitler riisub ja laostab Eesti põllumajandust» (30. XI)¹⁷. Detsembris piirdusid okupeeritud Eestile määratud saatete peamiselt Leningradis väljaantud ajalehe «Rahva Hää!» nr. 156 materjalide avaldamisega.

Raskete töötingimuste tõttu vähenes 1941/42. aasta talvel okupeeritud Eestile määratud materjalide hulk Leningradi raadio eestikeelsetes saatetes. Alates 1942. aasta kevadest muutus nende saatete temaatika küll mõnevõrra mitmekesisemaks, kuid ei saavutanud Moskva omade taset, kuna toimetusel polnud blokaadi tõttu võimalik vabariigi juhtivate organite ja evakueerunutega korrapäraselt ühendust pidada. Paljudel juhtudel lihtsalt dubleeriti Moskva raadio eesti saatete toimetuse materjale, mida sel õnnestus Leningradi saata. Isegi pärast blokaadi läbimurdmist kuulus kuni 1944. aasta alguseni Moskvale esikoht nii saatete kestuses kui ka saatematerjalide ja vormide mitmekesisuses. See on seletatav vabariigi juhtivate keskuste — EK(b)P Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu — asumisega Moskvast ning paremate võimalustega pidada ühendust evakueerunud eestlastega. Lähtudes sellest ja asjaolust, et Leningradi raadio eesti saatete toimetuse materjalid 1942.—1943. aastast on säilinud väga lünklikult, käsitleb autor sellest ajavahemikust ainult Moskva raadio eestikeelseid saateid.

*

Üleliidulise Raadiokomitee eesti saatete toimetusel avanes Moskvast võimalus püsivale ja enam-vähem plaanikindlale tööle asuda 1942. aasta veebruaris. Märtsi keskpaigaks oli siin senisele kahele saatele päevas lisandunud veel kaks saadet, millega saatete kestus päevas pikenes 1 tunnile 16 minutile. Saatete peamisteks teemadeks oli saksa fašistliku propaganda, okupatsioonivõimude tegevuse ja nõukogude võimu reetrite paljastamine, Punaarmee sõjaliste võitude populariseerimine, informatsioon rahvaste võitlusest sakslaste poolt okupeeritud maades, Nõukogude Liidu liitlaste tegevuse valgustamine, teljeriikidevaheliste vastuolude paljastamine ja mõtte «meie tuleme tagasi» sisendamine eesti rahvasse.

1942. aasta mai alguses arutati EK(b)P Keskkomitee Bürool Üleliidulise Raadiokomitee eesti saatete toimetuse tööd. Büroo märkis, et kõnesoleva aasta veebruarist kuni aprillini oli suurenenud saatete maht ja paranenud ka nende kvaliteet. Umbes kolmandiku võrra oli tõusnud algupäraste saatete osatähtsus, samal ajal oli vähenenud ühe ja sama materjali kordamine. Positiivsena märgiti ära ka kaastööd tegevate autorite arvu suurenemist 9-lt 17-le, mis võimaldas mitmekesistada saatete temaatikat. Saatete puudusena märgiti mitte küllalt kiiret reageerimist fašistlikule raadiopropagandale ja okupeeritud Eesti olusid käsitleva faktilise materjali vähesust seda propagandat paljastavates saatetes, samuti seda, et liiga harva oli selgitatud ja kommenteeritud Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse tähtsamaid dokumente ning puudulikult kajastatud evakueerunud Eesti NSV kodanike mitmekülgset tegevust Nõukogude tagalas, samuti Punaarmee eesti rahvuslike väeosade võitlejate elu ja tegevust. Üleliidulise Raadiokomitee eesti saatete toimetusele tehti ülesandeks need puudused likvideerida ning luua tihed kontakt evakueerunutega ja rahvuslike väeosade võitlejatega, organiseerides nende hulgas korrespondentide võrgu, kellele toimetuse oma töös

¹⁴ Sealsamas, l. 159.

¹⁵ Sealsamas, l. 142.

¹⁶ Sealsamas, l. 177.

¹⁷ Sealsamas, l. 185.

võiks toetuda.¹⁸ Saadete elavdamiseks soovitati saatekavva võtta Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblike kollektiivide esinemisi.¹⁹

Pärast EK(b)P Keskkomitee Büroo seda otsust muutusid eesti raadiosaated Moskvas mitmekesisemaks, hakati kasutama uusi saatevorme. Laienes süstemaatiliselt fašistlikku propagandat ja okupantide üritusi Eestis paljastavate raadioringvaadete avaldamine. Senistele niisuguste ringvaadete autoritele N. Karotammele ja V. Tellingule lisandus V. Reiman. Suurenes ka algupäraste saadete hulk. Ajavahemikul 1942. aasta 1. aprillist kuni 31. augustini toimus 317 algupärast saadet,²⁰ mille autoriteks olid N. Karotamm, J. Saat, Ed. Päll, O. Sepre, G. Abels, J. Vares, P. Uusman, H. Kruus, N. Andresen, J. Semper, M. Raud, P. Keerdo ja paljud teised ning mis olid osalt määratud noorsoole, osalt talurahvale, osalt aga kogu eesti rahvale okupeeritud Eestis.

Üha laialdasemalt hakati siit peale kasutama ka vabariigi partei ja valitsuse juhtivate töötajate, Punaarmee eesti rahvuslike väeosade võitlejate, evakueerunud töötajate, kunstnike, kirjanike ja sportlaste esinemist mikrofonil ees. Korduvalt esines raadios mitmesugustel teemadel EK(b)P Keskkomitee sekretär N. Karotamm, noortele — Nõukogude Liidu kangelane A. Meri, septembris olid mikrofonil ees Eesti NSV Ülemnõukogu saadik A. Päss²¹ ja NSV Liidu Ülemnõukogu saadikud J. Telman ning E. Piip,²² oktoobri keskel luges mitmel korral oma jutustusi kirjanik A. Jakobson,²³ novembris esinesid sportlased F. Issak, B. Salong ja M. Linnamägi,²⁴ kes tutvustasid eesti spordielu Nõukogude tagalas. Raadio kaudu anti eestriisse ka 1942. aastal Moskvas toimunud eesti rahva esindajate, nõukogude noorsoo esindajate, eesti naiste jt. anti-fašistlikud miitingud. Peale selle lindistati neil esinenute sõnavõtte, mida kasutati edasistes saadetes. Eesti NSV Nõukogude Liitu vastuvõtmise teise aastapäeva puhul esines 6. augustil 1942 raadios kõnega «Meie tuleviku ja olemasolu nimel» Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees J. Vares, kes rõhutas, et Eesti sai tõelise iseseisvuse alles Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu vennaliku pereliikmena. J. Vares juhtis okupeeritud Eesti NSV elanike tähelepanu sellele, et «võit ei tule iseenesest, ta tuleb verega ja vaprusena saavutada. Sellepärast igaüks meist tundku end võitlejana, tasujana, kohtumõistjana... meie tuleviku ja olemasolu rajajatena ja kaitsjatena.»²⁵

Sellised esinemised mikrofonil ees mõjusid diktoriga omadest emotsionaalsemalt ja juba ainuüksi oma toimumisega paljastasid fašistide vale, et Nõukogude tagalasse evakueerunud eestlased olevat hukkunud.

Sõjategevuses 1942. aasta novembris toimunud murrang peegeldus ka Moskva raadio eestikeelsetes saadetes, mis muutusid nii sisult kui vormilt. Saadete arvu ööpäevas suurendati kuuele ja nad kestsid kokku 1 tund 55 minutit. See võimaldas rohkem ruumi anda rindekirjasaatjatele, kes jutustasid lahingutest ja Punaarmee võitudest. Raadiosaadetes hakkasid järjest sagedamini esinema Punaarmee poolt vabastatud linnade nimed. Senisest arvukamalt hakkas Nõukogude Informatsioonibüroo teateis juttu olema Nõukogude vägede võitudest, millel ilma kommentaarideta oli suur agiteeriv mõju.

1942/43. aasta talvel toimunud võidukatest pealetungilahingutest võtsid õlg õla kõrval teiste Punaarmee üksustega osa juba ka eesti rahvuslikud väeosad. Sellega seoses hakati raadios avaldama eesti sõjameeste kirju okupeeritud Eesti NSV-s viibivatele omastele. Nendes kirjades jutustasid sõjamehed oma elust, kutsusid koduseid üles

¹⁸ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 500, l. 166—168.

¹⁹ Eesti NSV Riiklikud Kunstiansamblid loodi Jaroslavis NSV Liidu Rahvakomisaride Nõukogu juures asuva Kunstikomitee 16. detsembri 1941. aasta käskkirja alusel ning nende koosseisu kuulusid sümfooniaorkester, džässorkester, tantsuansambel, mees- ja segakoorid, draamakollektiiv ja solistid — kokku üle 230 inimese.

²⁰ EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 490, l. 25.

²¹ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 52, l. 142 ja 143.

²² Sealsamas, s.-ü. 54, l. 71 ja 34.

²³ Sealsamas, s.-ü. 57, l. 98.

²⁴ Sealsamas, s.-ü. 64, l. 62 ja 63.

²⁵ Sealsamas, s.-ü. 43, l. 81—84.

mitte uskuma fašistlikku propagandat ja aitama kaasa sünnimaa peatsele vabastamisele. Selliste kirjade avaldamisel oli suur tähtsus: just nende kaudu said paljud inimesed okupeeritud Eestis teada, et nende pojad, mehed ja vennad pole mitte ainult elus, vaid võitlevad koos teiste Nõukogude rahvastega ka nende vabastamise eest.

Uute saatevormidena võeti 1942. aastal Moskvas kasutusele regulaarselt toimuvad eestikeelsed erisaated partisanidele, noortele ja naistele ning kirjandussaadet.

Eriti väärivad neist märkimist noortesaated, milles avaldati mitmesuguseid materjale Nõukogude ja kogu maailma noorte fašismivastasest võitlusest, evakueerunud eesti noorte tööst Nõukogude tagalas, Punaarmee eesti rahvuslikes väeosades võitlevate noorte kirju omastele okupeeritud Eestis, sõja puhkemisel Artekis viibinud eesti pioneeride kirju vanematele, kirjanduslikke materjale jm. Märkimisväärne on 14. detsembril 1942 noortesaates avaldatud L. Mõttuse kiri oma endistele klassikaaslastele Narva Progümnaasiumi esimesest lennust, milles ta teatas, kes nende klassi endistest õpilastest töötavad Nõukogude tagalas või võitlevad Punaarmee eesti rahvuslikes väeosades ning andis edasi nende tervituse klassikaaslastele okupeeritud Eestis. Kirja autor hoiahtas nn. Eesti leegioni eest, öeldes: «Ärge laske end sisse vedada. «Eesti leegion» on ... eestlaste hävitamise leegion. Mõelge ise, kelle vastu te hakkate võitlema selles vennatäppjate leegionis? Te hakkate võitlema oma Punaarmees võitlevate vendade ja sõprade vastu, kes tulevad vabastama Eestit saksa orjusest.»²⁶

1943. aasta jaanuari keskel arutati EK(b)P Keskkomitee Bürool, kuidas Üleliidulise Raadiokomitee eesti saadete toimetuse oli täitnud Büroo 1942. aasta 7. mai otsust oma töö parandamise kohta. Konstateeriti, et toimetuse töö oli tunduvalt paranenud, kuid ühtlasi märgiti, et ikka veel on liiga vähe tähelepanu pööratud evakueerunute tööle Nõukogude tagalas, samuti korrespondentide võrgu loomisele väljaspool Moskvat, side Punaarmee eesti rahvuslike väeosadega ei olnud veel küllalt tihe, mistõttu eesti rahvuslike väeosi käsitlevad artiklid valgustasid puudulikult võitluses fašistide vastu sooritatud kangelastegusid. Büroo rõhutas, et Punaarmee suure pealetungi päevil peavad meie raadiosaated olema veelgi teravamad ja ründavamad. Ükski hitlerlaste üritus Eestis ei tohi jääda kiire ja energilise vastulöögita. Toimetust kohustati saadetes laialdasemalt kasutama jutustusi, olukirjeldusi ja kirju, mis käsitlevad episoode eesti rahvuslike väeosade võitlejate võitlustest. Büroo märkis, et toimetus hiljemalt 1. veebruariks looks sideme rajoonidega, kuhu evakueerunuid oli koondunud rohkemal arvul, organiseeriks koos «Rahva Hääle» toimetusega alatine korrespondentide võrgu, mis võimaldaks evakueerunute tööd süstemaatiliselt valgustada. ELKNÜ Keskkomitee tähelepanu juhiti vajadusele muuta noortesaated plaanipäraseks ja tagada, et neis käsitletavad küsimused oleksid hoolikalt läbi mõeldud.²⁷

Juba sama aasta mai keskel arutas EK(b)P Keskkomitee Büroo Üleliidulise Raadiokomitee eesti saadete toimetuse tööd uuesti. Saavutustena märgiti, et toimetuse reageerimine hitlerlaste üritustele Eestis oli paranenud, oli suurenenud Punaarmee eesti rahvuslike väeosade võitlust käsitlevate materjalide hulk, algupärased materjalid ja mikrofonide ees esinemine olid saavutanud rahuldava taseme. Toimetuse töö puuduseks oli nüüdki nõrgalt väljaarendatud korrespondentide võrk, mis ei suutnud toimetust varustada vajaliku saatematerjaliga. Samuti märgiti algupäraste saadete mõningat temaatilist ühekülgsust. Neis oli peaaegu täielikult puudunud Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse poliitikat selgitav propaganda, samuti ei olnud vajalikult käsitletud Nõukogude Eesti eelseisva taassünni poliitilisi ja majanduslikke küsimusi. Kõrvuti nende puuduste likvideerimisega kohustati toimetust pöörama erilist tähelepanu saadete elavamaks muutmisele ja saatevormide mitmekesistamisele. EK(b)P Keskkomitee Agitatsiooni ja Propaganda Osakonnale tehti ülesandeks moodustada Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite liikmetest väike alatine kontserdiansambel muusikasaadete, deklamatsioonide jne. jaoks.²⁸

²⁶ Sealsamas, s.-ü. 68, l. 59.

²⁷ EKPA, f. 1, nim. 3, s.-ü. 181, l. 79 ja 80.

²⁸ Sealsamas, l. 123—127.

Nende puuduste likvideerimisele oligi suunatud Üleliidulise Raadiokomitee eesti saadete toimetuse järgnev tegevus, et muuta saated operatiivsemaks ja sisukamaks.

Kui 1942. aastal olid saated partisanidele ja noortele toimunud vaid üks kord nädalas, siis alates 1943. aastast hakati partisanidele määratud saateid andma peaaegu iga päev, noortesaateid aga mitu korda nädalas. Sama aasta 24. juunist peale hakkasid ka noortesaated toimuma iga päev. Detsembris, mil lisati üks saade ning nende kestus tõusis kahele tunnile ja viiele minutile, toimus päevas sageli kaks erineva sisuga noortesaadet. Harilike sõnaliste saadete kõrval hakati noortesaadetes üha rohkem kasutama sõnalis-muusikalisi saateid ja montaaže, alustati saatesarja «Kuidas meie noored Nõukogude tagalas elavad, õpivad ja töötavad» ning vestlusi noortega.

Uutena alustati 1943. aastal erisaateid okupeeritud Eesti NSV talurahvale ja Ameerika eestlastele. Esimeste ülesandeks oli tutvustada Nõukogude Liidu kolhoositalurahva elu ja tööd, kolhoosides töötavate evakueerunud Eesti NSV kodanike tegevust ja anda vastulõök fašistide kõmujuttudele sundkollektiviseerimisest. Neis saadetes esinesid Eesti NSV põllutöö rahvakomissar G. Abels, EK(b)P Keskkomitee sekretär N. Karotamm, V. Reiman jt. Samuti tutvustati neis NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee määrust «Edasilükkamatutest abinõudest majapidamiste taastamise kohta piirkondades, mis on vabastatud Saksa okupatsioonist» (27. VIII).²⁹

Suur agiteeriv ja kasvatuslik tähtsus oli saadetal, milledes jutustati eesti rahva saajanditepikkuse võitluse ajaloost saksa röövvalutajate vastu. Niiuguseid saateid alustati juba 1942. aastal. 20. aprillil 1942 avaldati selles sarjas prof. H. Kruusi vestlus «Sakslaste plaanid Eestis 1918. ja 1941.—1942. a.»³⁰ 27. oktoobril anti eestriisse J. Saadi sõnavõtt «Saarlaste esimene suur vabadusvõitlus saksa röövvalutajate vastu»³¹, milles räägiti Muhu linnuse kaitsmisest 1227. aastal. Sama aasta augustis ja septembris toimus rida saateid, milledes peatükkide kaupa loeti ette prof. H. Kruusi raamatut «Eesti rahva põline võitlus saksa sissetungijate vastu».³²

Üldse praktiseeriti tähtsamate Nõukogude tagalas ilmunud eestikeelsete raamatute tutvustamist osade kaupa mitmes saates. Nii näiteks loeti 1942. aasta juulis ja augustis viies saates peatükke J. Varese raamatust «Aasta nõukogude võimu Eestis».

1943. aastal tähistati laiaulatuslikult Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva nii tagalas kui ka Punaarmee eesti rahvuslikes väeosades. Ulatuslikult kajastati seda ka eestikeelsetes raadiosaadetes. Sellesisuliste saadetega alustati juba 1943. aasta alguses. 16. jaanuaril avaldati N. Karotamme artikkel «Isamaasõda ja Jüriöö ülestõus»,³³ sellele järgnesid prof. H. Kruusi «Jüriöö (1343—1943)» (18. II),³⁴ J. Varese «Jüriöö vastuhakk ja eesti rahva vabadusvõitlus sakslaste vastu» (13. III)³⁵ ja P. Uusmani «Jüriöö ülestõus 1343. a. ja tema tähtsus» (10. IV).³⁶ 18. aprillil toimus Moskvas Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva tähistamiseks eesti rahva esindajate miiting. Samal päeval avaldati raadios reportaaž miitingust ja miitingu materjalid.³⁷ 22. aprillil kanti üle Jüriöö ülestõusu aastapäeva pidulik aktus Moskvast koos sellele järgnenud kontserdiga.³⁸ 23. aprilli õhtul kandis Üleliiduline Raadiokomitee üle Moskvas Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva tähistamiseks korraldatud suure kontserdi, mille kava oli koostatud eesti algupärasest muusikaloomingust. Kellaeg ja laine pikkused, millel ülekanne toimus, tehti teatavaks eelnenud saadetes.³⁹

²⁹ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 128, l. 110.

³⁰ Sealsamas, s.-ü. 21, l. 110.

³¹ Sealsamas, s.-ü. 59, l. 89.

³² Sealsamas, s.-ü. 47, l. 177—184; s.-ü. 48, l. 89—92; s.-ü. 49, l. 77—88 ja s.-ü. 53, l. 46—51.

³³ Sealsamas, s.-ü. 82, l. 127 ja 128.

³⁴ Sealsamas, s.-ü. 89, l. 56—59.

³⁵ Sealsamas, s.-ü. 95, l. 9—11.

³⁶ Sealsamas, s.-ü. 100, l. 124 ja 125.

³⁷ Sealsamas, s.-ü. 102, l. 41 ja 42.

³⁸ Sealsamas, l. 145.

³⁹ Sealsamas, s.-ü. 103, l. 6.

Jüriöö ülestõusu 600. aastapäeva tähistamiseks toimunud raadiosaadete eesmärgiks oli süvendada patriotismi okupeeritud Eesti elanikkonnas ning õhutada neid vastu panule saksa okupantidele ja võitlusele nende vastu.

Vastavalt EK(b)P Keskkomitee Büroo otsustele 1943. aasta jaanuarist ja maist suurendati Üleliidulise Raadiokomitee eestikeelsetes saadetes materjalide hulka, mis tutvustasid evakueerunud Eesti NSV töötajate mitmekülgset tegevust Nõukogude tagalas. Laiendati veelgi korrespondentide võrku. Sel eesmärgil saatis toimetus mai lõpul Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu oblasti- ja rajoonivolinikele ringkirja, milles paluti välja selgitada inimesi, kes hakkaksid raadiole kaastööd tegema.⁴⁰ Selle tulemusena suurenes korrespondentide arv evakueerunute hulgas märgatavalt. 1943. aasta algusest peale avaldati eestikeelsetes saadetes pidevalt ka «Rahva Häälest» sõnumeid ja materjale evakueerunute tööst rinde heaks.

Neist saadetest ei saanud okupeeritud Eesti elanikud mitte ainult teateid oma tuttavate ja sugulaste kohta, vaid neil oli võimalik ka veenduda, et evakueerunud ei istunud Nõukogude tagalas käed rüpes, et neile olid seal loodud kõik võimalused tööks, õppimiseks, enesetäiendamiseks ja rahvusliku kultuuri edasiarendamiseks.

Kirjandussaadetes, milledega oli alustatud juba 1942. aastal, tutvustati Nõukogude tagalas töötavate eesti kirjanike ja luuletajate uudisloomingut, kuid avaldati ka vestlusi, nagu O. Urgarti «Kogu maailma progressiivsed kirjanikud on meiega»,⁴¹ «Eesti kirjanikud võitluses saksa vallutajatega»⁴² jt. Tutvustati ka nõukogude kirjanike — M. Solohhovi, N. Tihhonovi⁴³ jt. — loomingut. Kirjandussaadetes esinesid nii kirjanikud ise kui ka Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite näitlejad. Üsna mitmed kirjandussaadet 1943. aastast olid pühendatud väljapaistvate kirjanike tähtpäevadele. 28. märtsi kirjandussaatega tähistati M. Gorki 75. sünni-aastapäeva,⁴⁴ 21. novembril Ed. Bornhöhe 20. surma-aastapäeva,⁴⁵ 30. novembril J. Liivi 30. surma-aastapäeva⁴⁶ ja 23. detsembril L. Koidula 100. sünni-aastapäeva.⁴⁷ Kuna saksa fašistlike röövullutajatega oli käimas heitlus elu ja surma peale, rõhutati nende kirjanike loomingus isenesest mõistagi just vabadusvõitluse motiivi.

8. ja 9. oktoobril 1943 toimus Moskvas nõukogude eesti kirjanike esimene konverents, mis andis materjali üsna mitmeks kirjandussaateks.⁴⁸

Kirjandussaateil oli eriline tähtsus, kuna nad olid sel ajal ainsaks teeks tutvustada nõukogude eesti uudiskirjandust rahvale okupeeritud Eestis. Tuntud ja armastatud kirjanike kuulmine raadios ja nende loominguga tutvumine süvendas võitlusindu ja usku võidusse. Puhtkirjanduslike saadete kõrval kasutati ka kirjanduslikmuusikalisi saateid, mis sageli kandsid teravalt satiirilist fašismivastast iseloomu.

Iseseisvad kontserdisaadet ilmusid saatekavasse alates 1942. aasta suvest. Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite kollektiivid ja interpretid esitasid neis peamiselt eesti heliloojate Suure Isamaasõja aegset uudisloomingut. Esinesid ka Punaarmee eesti rahvuslike väeosade kunstilise isetegevuse kollektiivid. Nii näiteks andis 14. novembril 1942 kontserdi 917. laskurpolgu džässorkester E. Arro juhatusel, meeskoor J. Variste juhatusel ja solist V. Valge.⁴⁹ Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite kontsertidest olid tähelepanuväärsemad klaverikunstnik B. Lukki kontsert 12. septembril 1942,⁵⁰ meeskoori ning solistide O. Lundi ja A. Arderi kontsert 9. detsembril⁵¹ ja kaks tundi kest-

⁴⁰ ORRKA, f. R-1 (Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu), nim. 3, s.-ü. 19, l. 104.

⁴¹ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 28, l. 222.

⁴² Sealsamas, s.-ü. 44, l. 36.

⁴³ Sealsamas, s.-ü. 35, l. 56.

⁴⁴ Sealsamas, s.-ü. 98, l. 53.

⁴⁵ Sealsamas, s.-ü. 144, l. 86.

⁴⁶ Sealsamas, s.-ü. 145, l. 170 ja 173.

⁴⁷ Sealsamas, s.-ü. 150, l. 35.

⁴⁸ Sealsamas, s.-ü. 136, l. 27—30 ja 106.

⁴⁹ Sealsamas, s.-ü. 63, l. 86.

⁵⁰ Sealsamas, s.-ü. 51, l. 85.

⁵¹ Sealsamas, s.-ü. 67, l. 99.

nud kontsert 13. detsembril samal aastal, milles olid kaastegevad sümfooniaorkester R. Matsovi ja segakoor G. Ernesaksa juhatusel ning solistid A. Klas, B. Lukk, O. Lund, A. Arder ja L. Levald. Kontserdil esitati H. Lepnurme kantaat «Suur Oktoober», kolm tantsu E. Kapi balletist «Kalevipoeg» ning katkendeid E. Kapi ja P. Põldroosi laulu- ja tantsuetendusest «Juunipäevad».⁵²

1943. aastal hakati muusikat üha laialdasemalt kasutama ka teiste saadete mitmekesistamiseks ja materjalide sidumiseks. Juuli algusest peale omandasid raadiosaatekavas püsiva koha fašismivastased muusikalis-satiirilised saated, mis toimusid laupäevaõhtuti,

Esimesed kuuldemängusaated anti Moskvast eetrisse 1942. aasta detsembri algul. Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite draamakollektiiv esitas neis lühinäidendid «Duell», «Rotisurmaja», «Reamees Schulz», katkendi K. Simonovi «Vene inimestest» ja kolm pilti P. Rummo näidendist «Pruun katk».⁵³ 1943. aastal esitati paaris saates (27. II ja 6. III) pilte P. Rummo näidendist «Pruun katk»⁵⁴ ja dramatiseering E. Vilde romaanist «Mahtra sõda» (26. VI)⁵⁵. Kuuldemängud aga ei saanud eestikeelsetes saadetes endale püsivat kohta. See oli ilmselt tingitud nii raskustest nende ettevalmistamisel kui ka saateaja nappusest.⁵⁶

1943. ja 1944. aasta vahetusel toimus Moskvast ja Leningradist ööpäevas kokku 12 eestikeelset raadiosaadet, millede kestus oli 3,5 tundi.

Pärast sakslaste purustamist Leningradi all ja rindejoone kandumist kaugemale läände, Narva jõe joonele, siirdusid EK(b)P Keskkomitee, Eesti NSV Rahvakomisaride Nõukogu ja rahvakomissarid 1944. aasta veebruaris Moskvast Leningradi, et olla lähemal meie vabariigi piiridele. Leningradi kandus üle ka raadiotöö raskuspunkt. Suurendati eestikeelsete saadete arvu ja kestus Leningradist ning täiendati Leningradi Oblasti Raadiokomitee eesti saadete toimetust Moskva raadio eesti toimetuse liikmetega. Ühtlasi vähendati saadete arvu Moskvast: neid toimus siit nüüd ööpäevas ainult kolm kestusega 55 minutit.

1. maist 1944 taastati Eesti NSV Rahvakomisaride Nõukogu määrusega Eesti NSV Raadiokomitee,⁵⁷ kes hakkas organiseerima eestikeelseid raadiosaateid Leningradist. Komitee esimeheks määrati P. Uusman. 26. mail 1944 lõpetati eestikeelsed raadiosaated Moskvast. Tugeva emotsionaalsusega kõlasid siit toimunud viimase eestikeelse saate lõpusõnad: «Me tuleme tagasi Eestisse! Me tuleme varsti!» ja nendele järgnenud H. Lepnurme laul «Me tuleme» Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite meeskoori esituses.⁵⁸

Enam kui kahe ja poole aasta kestel oli Üleliidulise Raadiokomitee eesti saadete toimetus ära teinud hindamatu töö okupeeritud Eesti elanike poliitilisel kasvatamisel. Arvutute muude materjalide kõrval anti selle aja kestel eetrisse 519 erisaadet partisaanidele, 353 noortesaadet, 47 saadet naistele, 42 saadet talupoegadele, 72 kirjandus-saadet, 35 iseseisvat kontserti, 26 muusikalis-satiirilist ja kümnekond kuuldemängu-saadet.⁵⁹

*

1944. aasta mais, millal kogu raadiotöö koondus Leningradi, toimus seal kaheksa saadet ööpäevas. Lahingute kandumisel Eesti NSV-sse aga suurendati saadete arvu

⁵² Sealsamas, s.-ü. 68, l. 79 ja 81.

⁵³ V. R a t a s s e p p, Mälestusi eesti nõukogude teatrist Suure Isamaasõja ajal. Eesti nõukogude teater, II. 1956, lk. 178.

⁵⁴ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 91, l. 50 ja s.-ü. 93, l. 28.

⁵⁵ Sealsamas, s.-ü. 116, l. 25.

⁵⁶ Kuigi päevas toimus rida saateid, ei ületanud ühe saate kestus tavaliselt 15–30 minutit, sellest ajast kuuldemänguks midugi ei piisanud.

⁵⁷ ORRKA, f. R-1, nim. 2, s.-ü. 32, l. 128.

⁵⁸ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 177, l. 113.

⁵⁹ Autori poolt ORRKA, f. R-1590, nim. 1 materjalide alusel tehtud kokkuvõtted.

veelgi. 1944. aasta juuli lõpul toimus siit ööpäevas kümme eestikeelset saadet, mis kestsid kokku üle nelja tunni.⁶⁰

Eestikeelseid saateid Leningradist iseloomustas materjalide ja saatevormide suur mitmekülgsus. Saadete huvitavamaks ja mitmekesisemaks muutmise suunas mõjus eelseisvale Eesti NSV vabastamisele kaasnev probleemide ringi avarumine, samuti avaramad töövõimalused. Toimetuse koosseis oli kasvanud Moskva eesti saadete toimetuse töötajate arvel, samuti oli laienenud kaastööliste võrk. 1944. aasta suvel sai Eesti NSV Raadiokomitee endale Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite baasil moodustatud väikese sümfooniaorkestri, keda hakkas juhatama R. Matsov. A. Lauteri juhtimisel alustas tööd ka oma näitetrupp, kuhu kuulusid näitlejad P. Pinna, A. Rebane, L. Martin, K. Toom, I. Tammur ja L. Rajala.⁶¹

1944. aasta veebruari keskpaigast alates kuulus Leningradi saadetes tähelepanuväärne koht noortesaadetele. Ainuüksi 11. veebruarist kuni 14. aprillini anti siit eetrisse 84 niisugust saadet. Nende kogukestus oli üle 30 tunni ja nad olid määratud noortele okupeeritud Eestis.⁶² Neis anti vastulööke hitlerlikule raadiopropagandale, avaldati kirjutisi partisanivõitlusest, Punaarmee eesti laskurkorpusest, jutustati elustolust vabastatud rajoonides ja hitlerlaste metsikustest nõukogude inimeste kallal, rahvaste sõprusest, välismaa noorte võitlusest fašismi vastu, eesti kirjanduses kajastuvast põlisest võitlusest saksa föövullutajate vastu jm.⁶³ Uue saatevormina hakati noortesaadetes kasutama sõnalis-muusikalisi montaaže Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite näitlejate esituses. Märgime neist P. Rummo montaaži «Kuulata, Eesti» (14. IV), R. Parve «Ohtu muldonnis» (25. IV), «Kaugel näen kodu kasvamas» (30. VII)⁶⁴ jt. Kujunes välja kindel noortesaadete autorite ja kaastööliste kaader, mitmed neist saateist valmisid kirjanike ja näitlejate koostöö viljana. Saadete autoriteks olid L. Mõttus, V. Kapp, E. Jaanimägi, L. Promet, O. Tibar, N. Andresen, J. Smuul, R. Parve, J. Telman, A. Hint, H. Linnuse, B. Tolbast, A. Tulik jt. Võrreldes Moskvast toimunudega, olid Leningradi noortesaated ilmekamad, aktuaalsemad ja sisukamad.

Nõukogude tagalas viibivate evakueerunud töötajate ja Punaarmee eesti rahvuslike väeosade võitlejate kirjade avaldamist omastele, tuttavatele ja sõpradele okupeeritud Eestis jätkati ka Leningradist. Algul tehti seda üks kord päevas, kuna aga kirjade hulk üha suurenes, hakati märtsi algusest peale neid avaldama ühes hilisõhtuses ja kolmes öises saates.⁶⁵

Aprillis lisandus regulaarselt toimuvad saated Punaarmee eesti laskurkorpuse võitlejatele ning rubriik «Poliitiline kirjakast». Viimases vastati toimetusele saabunud mitmesugustele küsimustele, näiteks: mida peab tegema eesti patrioot, et kaasa aidata ajaloolise ülesande — kihutada Eestist minema meie põlisvaenlased sakslased — täitmisele? Kuidas kindlustab nõukogude võim Eesti iseseisvuse? Mida andis nõukogude võim eestlastele? Mida toob nõukogude võim pärast saksa okupatsiooni eesti rahvale? jne.

26. juulil 1944 vabastasid Punaarmee üksused Narva. Algas Eesti NSV vabastamine, mis kohe kajastus ka eestikeelsetes raadiosaadetes. Saated elu kohta okupeeritud territooriumil, mis varem puudulike materjalide tõttu olid sageli üldsõnalised olnud, muutusid konkreetsemaks ja lõõvamaks.

28. juulil esines raadios Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees J. Vares sõnavõtuga teemal «Värvavad on lahti».⁶⁶ Kirgliku üleskutsena kostsid tema sõnad eestlastele veel okupeeritud territooriumil: «Nüüd, kus võidukas vabastaja Punaarmee koos tema ridades võitlevate eesti rahvuslike väeosadega on vabastanud meie koduselt

⁶⁰ P. Uusmaniilt saadud andmetel.

⁶¹ P. Uusmaniilt saadud andmetel.

⁶² ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 187, l. 47.

⁶³ Sealsamas, l. 47 ja 48.

⁶⁴ Sealsamas, s.-ü. 185, l. 215, 396 ja s.-ü. 187, l. 114.

⁶⁵ Sealsamas, s.-ü. 185, l. 381.

⁶⁶ Sealsamas, l. 394.

kalli Narva linna, on saanud ajalooline tund kõigi sajanditepikkuste arvete õien-
damiseks meie põliste verivaenlastega, saksa sissetungijatega, meie orjastajatega ...
Nüüd on saanud aeg, kus kõik eesti patrioodid peavad tõusma ja ründama koos
partisanidega saksa röövikuid, et toetada vabastajat Punaarmeed..., et kiirustada
peatse ning lõpliku võidu saabumist. Iga eestlane võitlusse fašistlike vallutajate vastu!
Ei vääri see eestlase nime, kes pimesi või teadlikult toetab meie põliseid parunlikke
orjastajaid! Tasumistund on tulnud!»⁶⁷

29. juulil 1944 saadeti eetrisele reportaaz «Vabastatud Narva», milles esinesid
Narva linna TSN Täitevkomitee esimees K. Kuusk, endine narvalane Eesti NSV
Raadiokomitee noortesaadete toimetaja L. Mõttus, eesti laskurkorpuse suurtükiväe-
lased vanemseersant K. Mäe, nooremseersant J. Mallandi, kapten K. Aland ja puna-
väelane J. Roosalu, kes Narva vabastamisest olid osa võtnud.⁶⁸

Erisaadet anti eetrisele ka Petseri, Võru, Tartu ja Valga fašistlikest okupantidest
vabastamise puhul.

Pärast Petseri vabastamist avaldati raadios artikkel «Teated vabastatud Petseri-
maalt» (13. VIII).⁶⁹ Kuu aega hiljem (11. IX) ilmus raadios kirjutis «Üks kuu
Petseri vabastamisest», milles neile, kes elasid veel okupeeritud territooriumil, räägiti
muudatustest, mis üheainsa kuu jooksul olid aset leidnud fašistide poolt laastatuna
ja peaaegu tühjana eest leitud Petseris. Linnas oli juba umbes pool sõjaeelset elanike
arvust, oli asutud taastama elamufondi ja remontima hooneid, oli avatud postkontor,
loodud Riigipanga osakond, töötasid haigla, ambulatoorium, apteek, söökla, kaks juuk-
surit. Toimused viimased ettevalmistused lastesõime, lasteaia ja linna sauna avamiseks.
Taastatud ja uuesti käiku olid lastud veskid, meierei ja nahavabrik.⁷⁰

Hulk sõnumeid avaldati Eesti vabastamise päevil raadios rindekirjasaatjate
J. Smuuli, R. Parve ja V. Kapi sulest, kes vabastatud piirkondadesse ruttasid kohe
pärast okupantide väljakihutamist ja vestlesid seal fašistliku okupatsiooni üleelanud
inimestega. Oma muljeid vabastatud Tartust kirjeldas J. Smuul artiklis «Seda tegid
sakslased Tartus», mis avaldati raadios 3. septembril 1944.⁷¹ Ta andis ülevaate raskus-
test, mida tuli Tartu elanikel taluda okupatsiooni ajal, kirjeldas sakslaste metsikusi,
tuhandete süütud inimeste hukkamist linna lähedal tankitõrjekraavis ja purustusi,
mida sakslased olid tekitanud linnale. «Sakslased tulid tooma «kultuuri» Baltimaadele
ja Eestile. Ja nende «kultuurist» jutustavad selget keelt Tartu varem, see ilmneb
elanike jutustustest, kes jubedusega meenutavad fašistide terrorit Tartus,» kirjutas
J. Smuul oma artiklis.⁷² 16. septembril anti eetrisele saade «Saksa okupantide metsi-
kustest Võrus ja Võrumaal».⁷³ Niisuguseid saateid oli teisigi. Nad mobiliseerisid veel
okupatsiooni all vaevlevat rahvast tõkestama fašistide hävitustööd. Raadio kaudu anti
juhtnõore, kuidas takistada Eesti linnade ja külade kõrbeks muutmist taganeva vaen-
lase poolt, kuidas aidata kaasa Eesti kiiremale vabastamisele. 17. septembril räägiti
raadiosaates sellest, kuidas abistada Punaarmeed.⁷⁴ Järgmisel päeval anti näpunäiteid,
kuidas päästa meie linnu, külasid ja vabrikuid sakslaste poolt plaanitatavast hävi-
tusest.⁷⁵ Pikemate sõnavõttude kõrval avaldati ka üleskutseid, nagu «Ärge laske saks-
lastel meie maad paljaks põletada! Korraldage valvet Eesti linnade, alevite, valla-
kooli- ja rahvamajade, kõigi meie hoonete kaitseks, et fašistlikud bandiidid ei saaks
neid põlema pista! Olge halastamatud teolt tabatud kurjategijate vastu! Hävitage
hävitajad!»⁷⁶

⁶⁷ J. Vares, Nõukogude Eesti taassünd, Tallinn, 1945, lk. 110 ja 111.

⁶⁸ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 181, l. 454.

⁶⁹ Sealsamas, s.-ü. 185, l. 410.

⁷⁰ Sealsamas, s.-ü. 182, l. 170.

⁷¹ Sealsamas, s.-ü. 185, l. 432.

⁷² Sealsamas, s.-ü. 182, l. 74.

⁷³ Sealsamas, s.-ü. 185, l. 446.

⁷⁴ Sealsamas, s.-ü. 185, l. 447.

⁷⁵ Sealsamas, l. 448.

⁷⁶ Sealsamas, s.-ü. 182, l. 23.

Üha sagedamini üldistati raadiosaadetes evakueerunute ja Eesti NSV valitsuse poolt Suure Isamaasõja päevil Nõukogude tagalas tehtud tööd ja aina tihedamini peatuti eelseisvail nõukogude võimu taastamise ja sotsialistliku ülesehitustöö ülesannetel. Peamiselt esinesid neil teemadel vabariigi juhtivad töötajad ja partei ning nõukogude aktiivi liikmed. 8. juulil esines mikrofone ees sellesisulise sõnavõtuga Tartu linna TSN Täitevkomitee esimees K. Jalak,⁷⁷ 13. juulil EKP Keskkomitee põllumajandusosakonna juhataja J. Pärn,⁷⁸ 14. juulil põlevkiivitööstuse rahvakomissar A. Kõll⁷⁹ ja 23. juulil hariduse rahvakomissari asetäitja A. Valsiner.⁸⁰ 16. juulil avaldati A. Veimeri sõnavõtt «Nõukogude Eestis saab teoks tööstuse suurejooneline kasv»,⁸¹ 17. juulil O. Sepre «Eesti NSV kindlustab eesti rahvale täieliku majandusliku ja poliitilise iseseisvuse»⁸² ja 24. juulil A. Pringi «Soodsaid eeldusi Eesti NSV toiduainete tööstuse arendamiseks».⁸³ 2. augustil esines mikrofone ees Tallinna Linna TSN Täitevkomitee esimees A. Kiidelmaa,⁸⁴ 11. septembril avaldati O. Samma kirjutis «Ülesehitustöö ülesannetest vabastatud Nõukogude Eesti pinnal», milles autor üksikasjalikult peatus kõigil elualadel eesseisvatel taastamistöodel ja juhtis tähelepanu sellele, et rahval endal tuleb ilmutada algatusvõimet ning rahvamajanduse taastamiseks ära kasutada kõik kohalikud ressursid. «Rahvas ise peab end jälle tundma maa ja tema rikkuste peremeheks ja peremehekult suhtuma töösesse,»⁸⁵ rõhutas O. Samma. Samadele probleemidele oli järgmisel päeval pühendatud ka O. Sepre sõnavõtt teemal «Eesti vabastatud piirkondade majanduse ülesehitamine — meie esimene ülesanne». O. Sepre rõhutas, et sõjahaavade likvideerimisel ei ole eesti rahvas üks, vaid teda toetavad kõik Nõukogude Liidu rahvad.⁸⁶

Kõnesolevad saated aitasid inimesi ette valmistada nende tohutute ülesannete lahendamisele, mis meie ees seisid pärast Eesti NSV vabastamist saksa okupatsioonist.

10.—11. septembril 1944 toimus vabastatud Võrus EK(b)P Keskkomitee III pleenum. 16. septembril tuli samas kokku Eesti NSV Ülemnõukogu III istungjärg. Nii EK(b)P Keskkomitee pleenumil kui ka Eesti NSV Ülemnõukogu istungjärgul tehti kokkuvõtteid eesti rahva kolme aasta pikkusest võitlusest Suures Isamaasõjas ja määrati kindlaks rahvamajanduse taastamise esmajärgulised ülesanded. Informatsioon nende tööst jõudis raadiosaadete kaudu kiiresti rahva hulka. 20. septembril avaldati raadios Eesti NSV Ülemnõukogu seadus saksa okupantide poolt äravõetud maa talupoegadele tagasiandmise kohta.⁸⁷ 21. septembril anti edasi Eesti NSV põllutöö rahvakomissari G. Abelsi kõne, mille ta oli pidanud saksa okupantide poolt äravõetud maa tagasiandmise seaduse arutamisel Ülemnõukogu istungjärgul.⁸⁸

Nende nädalate raadiosaadetes, mis olid määratud nii eestlastele veel okupeeritud territooriumil kui ka juba vabastatud piirkondades, ei unustatud ka neid, kes olid kas sundkorras võetud või pettusega saksa fašistlikku armeesse meelitatud ja võitlesid rindel Nõukogude vägede vastu. Vastavad saated sagesid eriti 1944. aasta juulis ja augustis. Muude materjalide hulgas avaldati neis Nõukogude poolele ületulnud või vangilangenud, saksa fašistlikesse üksustesse kuulunud eestlaste kirju ja tervitusi omastele ja tuttavatele okupeeritud Eestis, milledes lükati ümber fašistide vale piinamistest, mille osaliseks saavat vangilangenud, ja kutsuti endisi võitluskaaslast üle tulema Punaarmee poolele. End vangi andnud fašistliku I. eesti tagavararügemendi

⁷⁷ Sealsamas, s. ü. 185, l. 374.

⁷⁸ Sealsamas, l. 379.

⁷⁹ Sealsamas, l. 380.

⁸⁰ Sealsamas, l. 390.

⁸¹ Sealsamas, l. 382.

⁸² Sealsamas, l. 383.

⁸³ Sealsamas, l. 391.

⁸⁴ Sealsamas, l. 399.

⁸⁵ Sealsamas, s. ü. 182, l. 171—176.

⁸⁶ Sealsamas, s. ü. 185, l. 442 ja s. ü. 182, l. 183 ja 184.

⁸⁷ Sealsamas, s. ü. 185, l. 450.

⁸⁸ Sealsamas, s. ü. 183, l. 281.

1. pataljoni reamehed B. Vumba ja O. Horak selgitasid oma kirjas, kui mõttetu on sõida fašistlike timukate eest, kes eestlasi kindlasse ja mõttetusse surma saavad, samal ajal aga küüditavad ära nende omakseid. «Pöörake püssiots ümber,» soovitasid nad oma endiste võitluskaaslastele, «ja andke sakslastele kuule! Tulge üle Punaarmee poole. Tehke nii, nagu tegime meie — andsime end vangi. Meie ei kahetse. Ka teie ei saa kahetsema, sest vangiangdmine on ainus õige samm. Praegu on viimane aeg seda teha.»⁸⁹

Leningradi eesti saatete toimetuse saatapäevikutega tutvudes näeme, et lahingu-tegevuse kandumisel Eesti pinnale tuli saatekavasse juurde rida uusi perioodilisi rubriike. Juulis ja augusti algul oli iga päev saatekavas «Informatsioon rindelt ja välismaalt», mis seejärel asendus «Informatsiooniga rindelt ja tagalast». Septembri algul hakati iga päev avaldama teateid vabastatud Nõukogude Eestist. Samuti toimus iga päev saade «Päevakaja», milles anti ülevaateid päevasündmustest rindel, tagalas ja vabastatud Eesti NSV-s. «Päevakajal» oli oma kommentaatorite kaader, kellest igaüks valmistas ette saate kindlal päeval nädalas. Niisuguste kommentaatoritena töötasid Ed. Päll, A. Alle, O. Samma, P. Rummo, A. Taader, A. Tulik, O. Madivere, M. Raud, N. Andresen, R. Aarma ja H. Linnuse.⁹⁰

Peale selle avaldati järjekindlalt ülevaateid ajakirjandusest ja sõjategevuse nädalaringvaateid. Jätkusid ka saated partisanidele, milles neile jagati mitmesuguseid näpunäiteid tegutsemiseks vaenlase tagalas. Endiselt tähtis koht kuulus muidugi ka sel perioodil Nõukogude Informatsioonibüroo operatiivteadetele. On märkimisväärne, et Eesti NSV vabastamise päevil avaldati raadios Nõukogude Informatsioonibüroo operatiivteateid ka üleskirjutamiseks, milleks neid aeglaselt dikteeriti.⁹¹ Niisugused üleskirjutused levisid rahva hulgas ning võimaldasid ka neil, kel raadiot ei olnud, saada üksikasjalise ülevaate sündmuste arengust Suure Isamaasõja rinnetel.

Rohkesti toimus ka kunstilisi saateid, milles Eesti NSV Riiklike Kunstiansamblite kollektiivide kõrval esinesid Punaarmee eesti rahvuslike väeosade omad.

28. oktoobril alustas tööd Tallinna raadiosaatja,⁹² kuid ka Leningradist jätkusid veel mõnda aega eestikeelsed raadiosaated, mida toimetas O. Samma. Neis saadetes omandasid nüüd esikoha sotsialistliku ülesehitustöö küsimused. Hakati andma saate-sarja «Teateid kodumaalt ja pealinnast», milles avaldati informatsiooni, töötajate jutustusi ja kirju, kirjasaatjate sõnumeid vabastatud Eestist, muu hulgas ka taastamistööst, jne.

Mandri-Eesti okupantidest lõpliku vabastamise puhul avaldas Leningradi raadio 1.—2. oktoobril erisaate saarlastele.⁹³ Järgnevatel päevadel anti ülevaade Hiiumaa vabastamise käigust⁹⁴ ja viimase sakslaste käes olnud Eesti linna — Kuressaare — vabastamisest.⁹⁵ Oktoobri lõpul anti eetrisse sari rindekirjasaatjate R. Parve ja V. Kapi olukirjeldusi Saaremaalt.⁹⁶

12. novembril 1944 lõpetati eestikeelsed raadiosaated Leningradist ning siit saatete andnud Eesti NSV Raadiokomitee töötajad sõitsid Eestisse, et jätkata tööd Tallinnas.

*

⁸⁹ Sealsamas, s.-ü. 182, l. 181 ja 182.

⁹⁰ P. Uusmanilt saadud andmetel.

⁹¹ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 183, l. 111.

⁹² Pärast Võru vabastamist ja EK(b)P Keskkomitee, Eesti NSV valitsuse ning osa operatiivgruppide sinna asumist töötas vahepeal ajutine saatja Võrus, mille tegevust organiseeris Eesti NSV Raadiokomitee operatiivgrupp. Kuna Võrus kasutatav sõjaväe raadiosaatja võimsus oli nõrk, oli saatete levikupiirkond väike ja saatja töötas ainult lühikest aega. — P. Uusmanilt saadud andmetel.

⁹³ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s.-ü. 183, l. 333.

⁹⁴ Sealsamas, l. 390.

⁹⁵ Sealsamas, l. 433.

⁹⁶ Sealsamas, s.-ü. 185, l. 481, 489 ja 490.

Juhendatuna ja abistatuna EK(b)P Keskkomitee poolt, tegid Moskva ja Leningradi raadio eesti saadete toimetused Suure Isamaasõja aastatel okupeeritud Eesti NSV territooriumil asuvate kodanike poliitilisel kasvatamisel ära töö, mille tähtsust on raske üle hinnata.

Et okupeeritud Eestis kuulati juba 1942. aasta algul laialdaselt Nõukogude tagalast toimunud raadiosaateid, sellest annavad tunnistust ka eesti fašistliku julgeolekupolitsei säilinud materjalid.⁹⁷ 1943. aasta algul võttis nende saadete kuulamine ja levitamine eriti maal sellise ulatuse, et eesti fašistliku julgeolekupolitsei ülem oli sunnitud saatma laiali ringkirja, milles ta tegi korralduse rakendada «vaenulike» raadiosaadete kuulajate vastu karme abinõusid.⁹⁸ Arvukate vestluste põhjal inimestega, kes viibisid sõja päevil okupeeritud Eestis, võib kinnitada, et okupatsioonivõimude karmist keelust ja tagakiusamisest hoolimata laienes Nõukogude tagalast toimunud eestikeelsete raadiosaadete kuulamine seda enam, mida rohkem hoopes fašistlik armee sai. Leili Puustusmaa ja Laine Raag näiteks jutustasid raadios pärast Vastseliina vabastamist Punaarmee poolt, et koos teiste noortega olid nad iga päev kuulanud eestikeelseid raadiosaateid Leningradist. «Me teadsime, et on olemas Eesti Laskurkorpus, kus võitlevad tõelised eesti patrioodid saksa okupantide vastu ja et nad koos Punaarmeeaga vabastavad meid saksa orjusest,»⁹⁹ jutustasid tütarlapsed. Samuti olid nad kursis eestlaste eluga Nõukogude tagalas. Hindamatuks abiliseks oli raadio ka eesti partisanidele. Juba sõja päevil jutustasid Eestist Nõukogude tagalasse saabunud partisanid, et nad kuulanud pidevalt eestikeelseid raadiosaateid ja saanud neis avaldatud materjalidest ja juhtnõu-
ridest suurt kasu oma tegevuseks.¹⁰⁰

Suure Isamaasõja aegsete eestikeelsete raadiosaadete tähtsus oli seda hinnatavam, et nõukogude võim Eestis oli kestnud ainult ühe aasta ja sotsialistlikud põhimõtted polnud veel jõudnud nii lühikese aja jooksul kindlalt juurduda kõigi töötajate teadvuses. Võib arvata, et just raadiosaadete kaudu tehtud kasvatustöö oli üheks oluliseks teguriks, mis paljusid vahepeal kibedaid elukogemusi omandanud ja fašismi lähemalt tundma õppinud kõhklejaid aitas Nõukogude võimu poole võita.

Vaatamata tõsiste organisatsioonilistele ja tehnilistele raskustele toimetuste töös, olid raadiosaated operatiivsed ja oma olemuselt võitlevad. Nende temaatika oli laiaulatuslik ja vastas kõigil sõja erinevatel etappidel raadio ees seisnud ülesannetele. Seejuures on hinnatav, et eestikeelsetes algupärastes raadiosaadetes peaaegu puudus sellele perioodile omane isikukultus või esines vaid väga nõrgalt. Kuigi meie raadiotöötajad peale üksikute erandite olid sel alal algajad, suutsid nad kiiresti omandada vajalikke kogemusi ning andsid mitte üksnes sisukaid ja vajalikke saateid, vaid oskasid need mitmesuguseid saatevorme kasutades muuta ka huvitavaks. Moskva ja Leningradi raadiokomitee töötajatega õlg õla kõrval töötades omandasid eesti saadete toimetuste töötajad neilt rikkalikke kogemusi, mis olid suureks abiks ka laiaulatuslike raadiosaadete taastamisel ja jätkamisel fašistlikust okupatsioonist vabastatud Nõukogude Eestis.

Kuid Suure Isamaasõja aegsetel raadiosaadetel olid ka omad puudused. Kuna kaugeltki mitte kõigi tolleaegsete saadete tekstid ei ole säilinud, tuli paljude saadete üle otsustada vaid saatepäevikutes fikseeritud pealkirjade järgi, tundmata nende sisu. Lõpliku hinnangu andmine ja käesolevas kirjutises avaldatud seisukohtade kontrollimine peab seepärast paratamatult jääma edasiste uurimistööde ülesandeks. Autori arvates ei saa aga pidada õigeks seda, et sotsialistliku ülesehitustöö probleemid Nõukogude Eestis ilmusid raadiosaadetes alles Eesti NSV territooriumi vabastamise päevil, kuigi EK(b)P Keskkomitee Büroo oli sellele puudusele tähelepanu juhtinud juba 1943. aasta mais. Nende küsimuste süstemaatiline käsitlemine juba kas või 1943. aasta suvest peale oleks ka omalt poolt inimeste teadvuses valmistanud pinda suurteks muudatusteks, mis seisid ees pärast Eesti vabastamist. Pealegi oleks nii-

⁹⁷ ORRKA, f. R-66 (Eesti Omavalitsuse Majandusdirektorium), nim. 1, s. ü. 145, l. 15.

⁹⁸ Sealsamas, l. 35.

⁹⁹ ORRKA, f. R-1590, nim. 1, s. ü. 182, l. 211.

¹⁰⁰ Sealsamas, s. ü. 180, l. 348.

suguste saadete korraldamine olnud võrdlemisi lihtne, kuna vabariigi juhtivad organid tegelesid Nõukogude tagalas juba üsna algusest peale eelseisvate sotsialistliku ülesheitustöö küsimustega. Liiga vähe selgitati saadetes ka leninliku rahvuspoliitika põhimõtteid ja liiga puudulikult käsitleti Nõukogude rahvaste vennalikku sõprust. Sellesisulised saated olid enamasti üldsónalised ja sisaldasid vähe konkreetseid näiteid nii Suure Isamaasõja päevilt kui ka nõukogude võimu esimese aasta kogemustest Eestis. Olukord ei paranenud selles osas nimetamisväärselt ka pärast seda, kui EK(b)P Keskkomitee Büroo oli 27. mail 1944 juhtinud toimetuse tähelepanu sellele puudusele ja kohustanud teda senisest rohkem käsitlema saadetes eesti ja vene rahva ajaloolist sõprust.¹⁰¹

Üheks puuduseks oli ka faktilise materjali vähesus okupeeritud Eesti olukorda käsitlevates saadetes. Tingitud oli see niisuguste materjalide hankimise raskustest. Toimetuste side partisanidega, kelledelt võis saada objektiivseid teateid okupeeritud Eesti NSV kohta, polnud arusaadavatel põhjustel vajalikult tihe, fašistlikud raadiosaated aga ei kajastanud kaugeltki tegelikku olukorda.

Need puudused ei suutnud aga oluliselt vähendada Suure Isamaasõja aastatel Nõukogude tagalast toimunud eestikeelsete raadiosaadete suurt kasvatustlikku ja mobiliseerivat mõju neile, kellele nad olid määratud. Moodustades ühtse pere teiste Nõukogude raadiokomiteede töötajatega, andsid eesti saadete toimetuse töötajad kogu oma jõu ja oskused ühise eesmärgi saavutamiseks — fašistliku Saksamaa purustamiseks ning Suure Isamaasõja võidukaks lõpuleviimiseks, oma kodumaa ja kogu maailma vabastamiseks fašistlikest röövullutajatest.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
3. X 1962

О РАБОТЕ ЭСТОНСКОГО РАДИО В СОВЕТСКОМ ТЫЛУ В 1941—1944 гг.

С. Пурге

Резюме

В течение всей Великой Отечественной войны радиопередачи на эстонском языке велись из Москвы и Ленинграда, куда в конце августа 1941 года эвакуировалась часть работников радио Эстонской ССР. Радиопередачи из Ленинграда начались уже 10, а из Москвы 18 сентября 1941 года. С этого времени передачи велись регулярно каждый день. Из Ленинграда велись три передачи в день длительностью в один час, из Москвы — две продолжительностью в 34 минуты.

Эстонские радиопередачи из Советского тыла в период Великой Отечественной войны предназначались главным образом для населения, находившегося на оккупированной территории. Целью радиопередач была быстрая и объективная информация о событиях на фронтах Великой Отечественной войны, которая давалась на основе оперативного фактического материала, и разоблачение фашистской лживой пропаганды, распространявшейся на оккупированной территории.

В радиопередачах обличалась сущность фашистских кампаний, давались обзоры о международном положении, показывалась деятельность ЦК КП Эстонии, эстонского Советского правительства и граждан, эвакуировавшихся в Советский тыл, а позднее давались обзоры о жизни и участии в боях эстонских национальных частей Советской Армии против немецких оккупантов.

Радиопередачи призывали эстонский народ на самоотверженную борьбу против оккупантов и их пособников, вовлекали в эту борьбу все новых и новых людей, вызвали уверенность у сторонников советского строя в победе над фашизмом и способствовали перелому настроения у колеблющейся и равнодушной части населения.

¹⁰¹ Центральный партийный архив Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, ф. 17 (УК(б)P Keskkomitee fond), пим. 2, с. ü. 2027, 1. 79.

Однако работу редакции эстонских передач в конце 1941 и начале 1942 года следует считать в основном организационной. Условия работы в осажденном Ленинграде, а также временный переезд из Москвы в Куйбышев, когда фронт подошел к Москве, не могли способствовать расширению радиопередач и улучшению их качества. Кроме того, для большинства работников редакции работа на радио была делом новым и познавалась в ходе работы. И, несмотря на это, именно в Куйбышеве, в тот трудный период создавались первые, основанные на фактическом материале оригинальные передачи, в которых разоблачался оккупационный режим. Радиопередачи обогащались материалами об оборонительных боях в Эстонии и обороне Таллина.

В эстонских радиопередачах из Москвы, Куйбышева и Ленинграда в конце 1941 и начале 1942 гг. преобладающее место занимали сообщения Совинформбюро и ТАСС, а также материалы советской центральной прессы. Это в основном объяснялось тем, что еще не была создана необходимая сеть сотрудников и корреспондентов.

До 1944 года первое место в организации эстонских радиопередач как по длительности, так и по подбору материалов и разнообразию форм принадлежало Москве. Это объясняется нахождением в Москве центральных руководящих органов республики, в том числе ЦК КП Эстонии и Совнарком республики, а также лучшими возможностями в поддержании связей с эвакуировавшимися эстонцами.

В начале мая 1942 года на заседании Бюро ЦК КП Эстонии обсуждалась работа эстонской редакции Всесоюзного радиокomiteта, где были отмечены недостатки ее работы. После этого работа эстонской редакции улучшилась — формы эстонских передач из Москвы стали многообразнее. Расширилась передача радиообзоров, систематически разоблачавших фашистскую пропаганду и мероприятия оккупантов в Эстонии. Увеличилось количество оригинальных передач. С 1-го апреля по 31-е августа 1942 года было 317 оригинальных передач. Чаще стали выступать перед микрофоном руководящие работники партии и правительства республики, бойцы эстонских частей Советской Армии, эвакуировавшиеся деятели культуры и науки, а также спортсмены.

Перелом в военных действиях в ноябре 1942 года отразился и на эстонских передачах Московского радио, которые стали как по содержанию, так и по форме более совершенными. Количество передач в сутки увеличилось до 6, а продолжительность их до одного часа 55 минут. Появились новые формы. Из них особенно стоит отметить передачи для молодежи и партизан. Большое агитационное и воспитательное значение имели передачи, в которых рассказывалось об истории вековой борьбы эстонского народа против немецких захватчиков. Согласно принятым в январе и мае 1943 года решениям Бюро ЦК КП Эстонии увеличилось в передачах количество материалов, которые знакомили с разнообразной деятельностью граждан, эвакуировавшихся из Эстонской ССР в тыл Советского Союза.

После прорыва блокады Ленинграда и удаления линии фронта дальше, на запад, ЦК КП Эстонии, Совнарком Эстонской ССР и наркоматы в феврале 1944 года переехали в Ленинград, ближе к границам нашей республики. Деятельность эстонского радио также сосредоточилась в Ленинграде.

26 мая 1944 года закончились радиопередачи на эстонском языке из Москвы. В течение более двух с половиной лет эстонская редакция Всесоюзного радиокomiteта проделала большую работу по политическому воспитанию трудящихся оккупированной Эстонии. Наряду с другими материалами в течение этого времени было проведено 519 специальных передач для партизан, 353 передачи для молодежи, 47 передач для женщин, 42 передачи для крестьян, 72 литературные передачи, 35 концертов, 26 музыкально-сатирических передач и около десяти радиопостановок.

После сосредоточения работы радио в Ленинграде количество передач увеличилось. С конца июля 1944 года отсюда велось по десять передач в сутки продолжительностью свыше 4 часов. Радиопередачи из Ленинграда на эстонском языке были очень разнообразны по содержанию и форме. Этому способствовало расширение круга проблем в связи с начавшимся освобождением территории Эстонии, а также более широкие возможности для работы. В программу были включены такие регулярные передачи, как «Информация с фронта и из-за границы», «Эхо дня» и др. 28 октября начала работать Таллинская радиостанция. В связи с этим 12 ноября закончились эстонские радиопередачи из Ленинграда.

Под руководством ЦК КП Эстонии работники редакции эстонских передач Московского и Ленинградского радио проделали в годы Великой Отечественной войны по политическому воспитанию граждан, находившихся на территории оккупированной Эстонской ССР, такую работу, значение которой трудно переоценить.

Вместе со всеми советскими работниками радио они отдали все свои силы и умение для достижения общей цели — разгрома фашистской Германии и освобождения нашей Родины и всего человечества от коричневой чумы.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
3. X 1962

DIE TÄTIGKEIT DES ESTNISCHEN RUNDFUNKS IM HINTERLAND DER SOWJETUNION IN DEN JAHREN 1941—1944

S. Purge

Zusammenfassung

Während des Grossen Vaterländischen Krieges wurden die Rundfunksendungen in estnischer Sprache von Moskau und Leningrad aus regelmässig fortgesetzt. Ende August 1941 wurde nämlich ein Teil des estnischen Senderpersonals ins sowjetische Hinterland evakuiert. Die erste Sendung in estnischer Sprache erfolgte aus Leningrad am 10. September 1941, aus Moskau am 18. September 1941. In der nachfolgenden Kriegszeit wurden die Sendungen alltäglich weitergeführt. Moskau sandte anfangs zweimal am Tage insgesamt 34 Minuten, Leningrad dreimal am Tage insgesamt eine Stunde.

Diese Sendungen waren vor allem fürs besetzte Estland bestimmt. Sie beleuchteten auf eine operative und objektive Weise die Kriegereignisse, widerlegten auf Grund faktischen Materials unverzüglich die verleumderischen und lügenhaften Nachrichten der faschistischen Propaganda im besetzten Estland, entlarvten das Wesen der faschistischen Kampagnen, brachten Übersichten der internationalen Lage und Information über die Tätigkeit der ins sowjetische Hinterland evakuierten Esten, des Zentralkomitees der KPE(B) und der Regierung der Estnischen SSR; späterhin wurde auch über das Leben und die Kämpfe der estnischen nationalen Truppenteile der Roten Armee berichtet. Der Zweck der Sendungen war es, das Volk zu einem opferbereiten, unerbittlichen Kampf gegen die Okkupanten und ihre Helfershelfer aufzurufen, es im besetzten Estland in diesen Kampf einzuschalten, die Anhänger der Sowjetmacht zu ermutigen, bei den schwankenden und gleichgültigen Elementen einen Umschwung gegen den Faschismus herbeizuführen und diese antifaschistischen Stimmungen bis zum Ausbruch der Entrüstung und des aktiven Kampfes gegen die Okkupanten zu steigern. Das Ende des Jahres 1941 und der Anfang des Jahres 1942 können als die Organisationsperiode dieser Sendungen gelten. Die Qualität der Sendungen wurde in Leningrad natürlich durch die Blockade beeinträchtigt, in Moskau aber durch den zeitweiligen Aufenthalt in Kuibyschew, als die Front sich Moskau allzusehr genähert hatte. Für die meisten bei den Redaktionen der estnischen Sendungen tätigen Personen war diese Arbeit zudem auch ganz neu, so dass man deren Eigenschaften erst im Prozess selbst kennen lernte. Trotz alledem wurden aber gerade in den Kuibyschewer Tagen die ersten durch Faktenmaterial bekräftigten, das Okkupationsregime entblössenden Originalsendungen zusammengestellt. Die Programme wurden durch Erinnerungen an die Verteidigungskämpfe in Estland und an die Tage der Verteidigung Tallins reichhaltiger gemacht.

In den Ende 1941 und Anfang 1942 in Moskau, Kuibyschew und Leningrad bewerkstelligten Sendungen überwogen Bekanntmachungen der TASS und Materialien der sowjetischen Zentralpresse. Da sich das Netz der Mitarbeiter und Korrespondenten noch nicht herausgebildet hatte, gab es in dieser Periode nur wenig Originalsendungen. Bis Anfang 1944 behauptete der Moskauer Sender, was die Dauer und Mannigfaltigkeit der estnischen Sendungen anbetrifft, die erste Stelle, da doch die leitenden Institutionen der Republik, das Zentralkomitee der KPE(B) und der Rat der Volkskommissare der Estnischen SSR ihren Sitz in Moskau hatten und auch die Möglichkeiten einer Fühlungnahme mit den nach weiter entlegenen Gegenden der Sowjetunion evakuierten Esten dort besser waren.

Anfang Mai 1942 wurde im Büro des Zentralkomitees der KPE(B) die Tätigkeit der Redaktion für estnische Sendungen untersucht, wobei einige Missstände blossgelegt wurden. In der Folge wurden die Sendungen des Moskauer Senders in estnischer Sprache mannigfaltiger; es wurden neue Sendeformen in Gang gesetzt. Die Übertragung der faschistischen Propaganda und die Tätigkeit der Okkupanten in Estland enthüllenden Übersichten wurde systematisch erweitert. Die Zahl der Originalsendungen wuchs an: im Zeitabschnitt vom 1. April 1942 bis zum 31. August 1942 wurden 317 solche Sendungen übertragen. Immer häufiger wurden führende Funktionäre der Partei

und der Regierung, Kämpfer der estnischen Truppenteile der Roten Armee, evakuierte Werktätige, Künstler, Schriftsteller und Sportler eingeladen, vors Mikrofon zu treten.

Der im November 1942 stattgefundene Umschwung der Kriegsereignisse fand auch in den estnischen Sendungen des Moskauer Rundfunks seine Widerspiegelung; sie erfuhren eine Wandlung sowohl dem Inhalt als auch der Form nach. Die tägliche Anzahl der Sendungen wuchs auf 6; nunmehr dauerten sie 1 Stunde und 55 Minuten. Eine Reihe neuer Sendeformen wurde eingeführt, so namentlich Sendungen für Jugendliche und Sendungen für die Partisanen. Eine grosse erzieherische und propagandistische Bedeutung hatten Sendefolgen, die vom jahrhundertelangen Kampf des estnischen Volkes gegen die deutschen Eindringlinge berichteten. Entsprechende Beschlüsse des Büros des Zentralkomitees der KPE(B) bewirkten im Januar und Mai 1943 eine Vergrößerung der Zahl derjenigen Sendungen, in denen die mannigfaltige Werkätigkeit der aus Estland Evakuierten beleuchtet wurde.

Nach der Niederlage der Deutschen bei Leningrad und der Verschiebung der Frontlinie weiter westwärts zogen das Zentralkomitee der KPE(B) und der Rat der Volkskommissare der Estnischen SSR im Februar 1944 nach Leningrad, wo sie der Grenze unserer Republik näher waren. Die Tätigkeit des estnischen Rundfunks wurde ebenfalls nach Leningrad verlegt. Seit dem 26. Mai 1944 übertrug der Sender Moskau keine Sendungen in estnischer Sprache mehr. Im Laufe von über 2 $\frac{1}{2}$ Jahren hatte die Moskauer Redaktion für estnische Sendungen beim Allunionsradio-Komitee eine unschätzbare politisch-erzieherische Arbeit geleistet, insbesondere was die politische Erziehung der Einwohnerschaft des okkupierten Estland anbetrifft. Neben unzähligen anderen Materialien wurden in diesem Zeitabschnitt 519 Sondersendungen für Partisanen, 353 Sendungen für Jugendliche, 47 für Frauen, 42 für die Bauernschaft übertragen, ausserdem noch 72 Sendungen über Literatur, 35 selbständige Konzerte, 26 musikalisch-satirische Sendungen und etwa zehn Hörspiele.

Nach der Konzentrierung der ganzen Sendearbeit in Leningrad wurde die Zahl der Sendungen vergrössert. Ende Juli 1944 übertrug Leningrad täglich bereits zehn Sendungen, die insgesamt mehr als vier Stunden dauerten. Diese Leningrader Sendungen waren von einer beachtenswerten Vielfältigkeit der Materialien und Sendeformen, was durch günstigere Arbeitsbedingungen und durch die Erweiterung des Problemkreises im Zusammenhang mit der Befreiung der Estnischen SSR bedingt war. Das Sendeprogramm umfasste jetzt eine Reihe neuer periodischer Rubriken, so z. B. „Information aus Front und Ausland“, „Tagesecho“ u. a. Am 28. Oktober 1944 wurde der Sender Tallinn wieder in Betrieb gesetzt. In Verbindung damit wurden ab 12. November 1944 keine estnischen Sendungen mehr aus Leningrad übertragen.

Unter der Leitung des Zentralkomitees der KPE(B) trugen die Moskauer und die Leningrader Redaktion für estnische Sendungen enorm zur politischen Erziehung der auf dem besetzten estnischen Territorium Verbliebenen bei; die Bedeutung dieser Arbeit ist kaum zu überschätzen. In enger Zusammenarbeit mit den anderen sowjetischen Radiokomitees widmete unser Rundfunkpersonal sein ganzes Können der Erreichung des gemeinsamen Ziels, der Vernichtung des faschistischen Deutschland, der siegreichen Abschliessung des Grossen Vaterländischen Krieges und der Befreiung der Heimat und der ganzen Welt von der drohenden Gefahr des Faschismus.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 3. Okt. 1962